

НАЦИОНАЛНА МРЕЖА
ЗА ДЕЦАТА

Тенденции в насилието над деца в България (2013 – 2023)

„Единен национален
регистър на случаите на
насилие над
деца“ (NURVAC)

Funded by the
European Union

Co-funded by the
European Union

НАЦИОНАЛНА МРЕЖА ЗА ДЕЦАТА

НАЦИОНАЛНА МРЕЖА ЗА ЗАКРИТА ДЕЦАТА

Изследователски екип

Мария Брестничка, Георги Еленков, Пламена Николова

Редактор

Благовеста Симеонова

Октомври 2023

Когато цитирате този доклад, моля, използвайте следната формулировка:

Национална мрежа за децата, Тенденции в насилието над деца в България (2013 – 2023), 2023

Funded by the
European Union

Co-funded by the
European Union

Финансирано от Европейския съюз. Изразените възгледи и мнения са на автор/ите и не отразяват задължително тези на Европейския съюз или Европейската комисия. Нито Европейският съюз, нито Европейската комисия са отговорни за тях.

СЪДЪРЖАНИЕ

КОНТЕКСТ	4
МЕТОДОЛОГИЯ.....	6
ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ В НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА.....	6
Данни за насилието над деца	7
Онлайн насилие и тормоз	11
Данни за престъпления над деца.....	12
Ранни бракове и раждания	15
Насилие в училищна среда	16
Деца в конфликт със закона	19
ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ ЗА НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА.....	23
Нагласи към насилието над деца	23
Насилието над деца в публичното пространство	25
ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВЯНЕ С НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА.....	27
Управление и координация	28
Нормативни и стратегически документи	28
Капацитет на системата за закрила	29
Услуги за подкрепа	31
Публична комуникация на държавните институции	31
Финансови инвестиции за справянето с насилието над деца	32
ИЗВОДИ.....	35
Основни тенденции в насилието над деца	35
Нагласи.....	35
Политики.....	36

КОНТЕКСТ

Насилието над деца съществува във всяка държава и общество и не зависи от социалния и икономически статус на семейството. Насилието води до сериозни последици и загуби за обществото. Ако едно дете е било изложено на повече от 4 неблагоприятни преживявания в детството си, то за него 2 пъти нараства рискът от сърдечни заболявания, 4 пъти – от употреба на алкохол по рисков начин, 6 пъти по-често е възможно да има нежелана бременност в тийнейджърските си години, 6 пъти по-често пропушва, 20 пъти по-често може да извърши престъпление и да попадне в затвора и 49 пъти е по-вероятно да направи опит за самоубийство. Според данните 95% от децата – насилници са били обект на насилие, 80% от злоупотребяващите деца с психоактивни вещества също са малтретирани, 95% от проституиращите в детството са били сексуално насилвани, а 78% от настанените в затвора са преживявали в детството си някаква форма на насилие. Тази статистика потвърждава извода, че насилието поражда насилие. Преживяното насилие в детството влияе на поведението на човека по-късно.

Нещо повече, насилието над деца има и ясно изразен междупоколенчески характер, бидейки част от социалните норми, и възпитателните подходи. За децата, преживели насилие, е много по-вероятно да имат рисково поведение в бъдеще. Нещо повече, налице са изследвания, които доказват връзка между забраната на възпитателни методи, включващи насилие, и понижаването на нивата на агресия между подрастващите (Елгар и др., 2018).

България е държава, в която насилието над деца продължава да бъде съществен проблем и предизвикателство. Въпреки, че на декларативно ниво насилието над деца се отрича от обществото, политическото и публичното говорене, практиката показва, че броят на случаите на насилие над деца се запазва с относителна устойчивост, както и че е налице условност при толерирането на насилието в зависимост от принадлежността на детето към даден група. Допълнително, налице са данни, които показват, че продължителната изолация по време на пандемията, икономическите затруднения и стреса в семейна среда се свързват с повишаване на броя случаи на домашно насилие сред децата (Eurochild, 2020). Ключов проблем остава липсата на политики за превенция на насилие и навременна реакция на отговорните институции, включително комплексна подкрепа на семейства в риск.

В България са налице разнопосочни данни по отношение на насилието над деца. Най-често използваните индикатори за честотата на разпространение са сигналите и разкритите случаи от отдел „Закрила на детето“, броят на регистрираните престъпления срещу деца и сигналите, получавани на горещите и консултативните линии, основно Националната телефонна линия над деца 116 111, като тези данни варират между 500 и над 32 000. В същото време, дори само едно национално представително проучване показва, че всяко второ дете в България е било обект на някакъв вид насилие до навършване на 18-годишна възраст (УНИЦЕФ, 2021). Картографирането на наличните индикатори за насилие над деца, по които към настоящия момент държавните институции събират данни, показват липса на общоприети дефиниции и обща система за събиране на данни, пропуски и разминаване на данните в зависимост от институцията, която ги събира. Това създава сериозни предизвикателства пред проследяването на тенденциите в областта, както и блокира възможностите за пълноценен анализ и разработване на политики за справяне с проблема.

Проблемите в събирането на данни са част от липсата на цялостна политика за справяне с насилието над деца. 2023 е четвъртата поредна година, в която България няма разработена Национална стратегия за детето, включително в противоречие с вътрешното си законодателство, заради което е налице дело по колективен иск срещу България пред Европейския комитет за социални права за установяване на нарушения на ревизираната Европейска социална харта, иницииран от Национална мрежа за децата чрез европейската мрежа Eurochild. През октомври 2023 година Европейският комитет допусна иска до фазата на разглеждане по същество.

Целта на анализа е да изведе основните тенденции в насилието над деца в последните 10 години в България, като направи:

- преглед и анализ на ключови данни и по отношение на честотата, вида насилие, мястото на извършване и групите деца, най-често засягани от актове на насилие.
- преглед и анализ на находки от изследвания, свързани с нагласите към насилието над деца.
- анализ на публичните политики и публичното говорене по отношение на насилието над деца.

Анализът отчита специално влиянието на пандемията от COVID-19, както и бежанската вълна вследствие на войната в Украйна като ключови събития, влияещи върху тенденциите в насилието срещу деца.

Резултатите от анализа са структурирани, както следва: преглед на основните тенденции в насилието над деца според индикаторите, събирани основно от държавните институции, включително за различните видове насилие, място на извършване и групи деца; данни за семейните модели и тяхната обвързаност с насилствени възпитателни практики; данни за публичното говорене за насилието над деца; преглед на политиките за справяне с насилието над деца; изводи.

Анализът е изготвен в рамките на проект „Национален единен регистър на насилието над деца“ (NURVAC: National Unified Registry of Violence Against Children.Strengthening Administrative Data on Violence against Children as a National Strategy for Preventing and Combating VAC in Bulgaria), осъществяван от Национална мрежа за децата, Институт за медиация и управление на спорове и Държавната агенция за закрила на детето.

МЕТОДОЛОГИЯ

Настоящият анализ е направен въз основа на кабинетно проучване на данни, изследвания и анализи, отнасящи се до насилието над деца в България в периода 2013 – 2023 година, включително данни от Държавната агенция за закрила на детето, Агенцията за социално подпомагане, Министерство на образованието, Министерство на вътрешните работи, Министерство на правосъдието, Централната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, Националния статистически институт и др. Подборът на данните, които да бъдат включени, е направен въз основа на картографирането на индикаторите, отнасящи се до насилието над деца, събирани от държавните институции (октомври 2023). Сред проучванията и анализите, включени в прегледа, са анализът към Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2022 – 2026), комплексното изследване на насилието над деца в България, проведено от Coram International и УНИЦЕФ България (2021), национално представителни проучвания за нагласите към телесното наказание, проведени по задание на Национална мрежа за децата (2013 и 2018 г.) и др.

Избрани са два основни фокуса на анализа на тенденциите: 1. Проследяване на основните тенденции в насилието над деца и 2. Проследяване на фактори и последствия в три основни аспекта: разбиране за семейните модели; публично говорене за насилието над деца; и преглед на основни политики за справяне с проблема, включително стратегически документи, отчети и оценка на финансовите инвестиции в политиките за справяне с насилието над деца.

ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ В НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА

С оглед на липсата на цялостна система за събиране на данни относно насилието над деца към октомври 2023 са избрани няколко основни индикатора, които да очертаят цялостната картина по отношение на честотата, вида насилие, мястото на извършване и принадлежността на децата жертви към определена група. На първо място, това е вече класически използваният индикатор, който проследява броя на сигналите, получавани от отделите за закрила на детето, част от системата на АСП. Заедно с това, проследени са сигналите за насилие над деца, получавани на Националната телефонна линия за деца 116 111 и случаите на задействане на Координационен механизъм за насилие над деца. Други проследени индикатори са данните за престъпленията срещу деца, събирани от МВР и/или Прокуратурата на РБ и данните за насилие в училищна среда, събирани от МОН. Допълнително, проследени са и сигналите за онлайн насилие срещу деца, получавани от Националния център за безопасен интернет.

Заедно с тези данни е направен и преглед на информация от съществуващи изследвания за периода, които дават информация за тенденциите в насилието над деца.

Данни за насилието над деца

Сигналите за насилие над деца са ключов индикатор за проследяване на общите тенденции в насилие над деца, използван най-често в докладите на държавните институции. Трябва да се има предвид, обаче, че са налице поне три системи, които проследяват получаваните сигнали – Агенцията за социално подпомагане следи броя на сигналите, подавани към отделите „Закрила на детето“ и броя на разкриваните случаи; отделно, АСП следи и броя случаи на задействане на Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие. Същият индикатор се следи и от Държавната агенция за закрила на детето. На трето място, проследяват се сигналите за насилие, подавани на Националната телефонна линия за деца.

Прегледът на подадените сигнали за насилие над дете към териториалните структури на Агенцията за социално подпомагане в периода 2013 – 2021¹ показват, че в последните 10 години е налице рязък скок на подаваните сигнали през 2015 и 2016 година, последван от три пъти по-малко подадени сигнали през 2017 (фиг. 1). Внезапният ръст на подаваните сигнали би могъл да бъде обвързан и с кампаниите, целящи повишаване на чувствителността към насилието над деца,

Източник: Бележник 2016 - 2022

проведени в периода 2014 – 2015, включително кампанията на УНИЦЕФ и bTV Media Group „Да направим невидимото видимо“ и др. Това, обаче, не обяснява внезапния срив на сигналите, настъпил през 2017. Данните говорят, че в изследвания период е налице съществен спад на доверието към системата за закрила на детето, като за

период от 5 години (2013 – 2018) делът на родителите, които биха се обадили на 112 в случай на малтретирано дете е намалял с 22%, а на младите хора – с 30%. За същия период, делът на

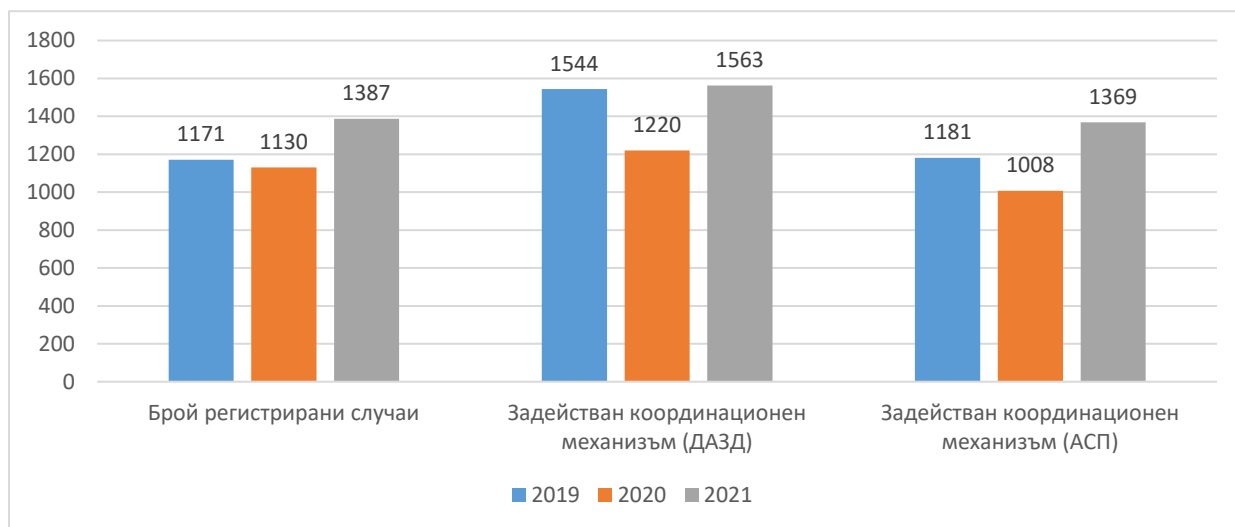
¹ В годишните доклади на Агенцията за социално подпомагане и Държавната агенция за закрила на детето липсва информация относно броя получени сигнали за насилие над дете от отделите „Закрила на детето“ и броя на разкритите случаи през 2022 година. Към началото на май 2023 данните все още не са предоставени от АСП на ДАЗД, което говори за забавяне на информацията.

родителите които смятат, че държавата трябва да се намеси в семейство, в което се удря детето, е намалял с 21%, а на младежите – с 29% (НМД, 2018).

През 2021 година отново започва бавно нарастване на броя на подадените сигнали с близо 23% спрямо 2020 година. В същото време, дори при брой на подаваните сигнали, достигащ близо 4000 през 2016, изследване на УНИЦЕФ от 2019 година показва, че практически всяко второ дете е било жертва на някакъв вид насилие до 18-годишна възраст (УНИЦЕФ, 2019). Това очевидно подчертава факта, че не само че **далеч не всеки случай на насилие над дете води до сигнализиране, но и поставя сериозния въпрос кои всъщност са случаите, които провокират подаване на сигнал**. Може да се предположи, че това са случаи на сериозно, системно насилие, които са забелязани от хора, разпознаващи различни форми на насилие над деца и познаващи задължението за сигнализиране, определено в чл. 7, ал.1 от ЗЗД. От тази гледна точка, **важно е да се обърне внимание и на дела на разкриваните случаи вследствие на подаваните сигнали**. За периода на скока на получаваните сигнали делът на разкриваните случаи е под 30%. След 2017 е налице устойчива тенденция случаи да се разкриват за около 40% от получените сигнали. Причините за ниския брой разкривани случаи вследствие на сигнали не са изяснени докрай, но вероятно са обвързани с капацитета на системата за закрила на детето да разпознава и успешно да управлява случаи на деца в риск – високото натоварване, лошите условия на труд и липсата на методология за управление на случаи са само част от факторите за ниския ѝ капацитет.

Проследяване на тенденциите в насилието над деца може да се направи и чрез проследяване на динамиката на разкриваните случаи на задействане на Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие (КМ). Проследяването на случаите на КМ в периода 2019-2021 показва, че вероятно за голямата част от подадените сигнали такъв е задействан; в същото време, обаче, съществен въпрос поставя разминаването на данните на ДАЗД и АСП, които следят броя на случаите, в които КМ е задействан, през различни системи, като това дава изкривяване на данните, според което броят пъти, в които механизмът е свикан, надвишава броя на подадените сигнали за деца жертва на насилие въобще (фиг. 2). Това поставя сериозни предизвикателства пред анализа на получаваните данни.

Фиг. 2: Случаи на задействан коор динационен механизъм

Източник: ДАЗД, 2021

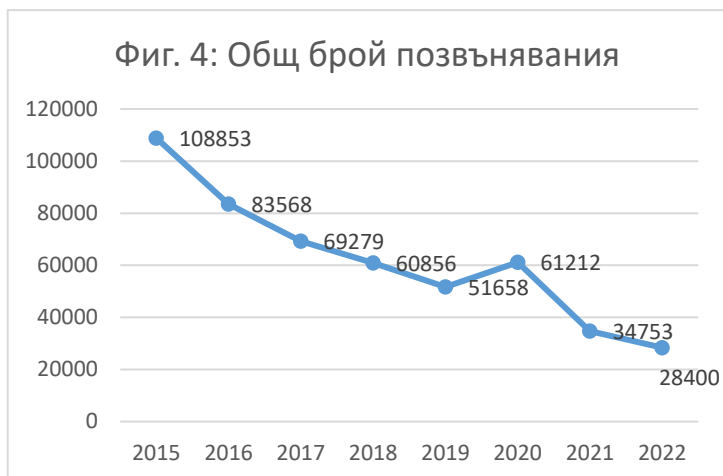
Друг източник на информация за случаите на насилие над дете и ефективността на системите за сигнализиране, са данните от Националната телефонна линия за деца 116 111 (фиг. 3). Информацията, която се проследява през постъпващите сигнали към НТЛД, е една от най-детайлно събираните по отношение на видове насилие и място на извършване. Наличните данни показват ръст на получаваните сигнали за насилие през 2016, последван от спад през 2017, което донякъде потвърждава тенденцията, проследена със спада на сигналите към ОЗД.

Най-често НТЛД получава сигнали за насилие над дете в семейството; на следващо място с голяма разлика в честотата са сигналите за насилие над дете на улицата. Това би могло да е обвързано със

Източник: Доклади за дейността на НТЛД, 2015 - 2021

световно наблюдаваните тенденции в домашното насилие, но също така говори и за важността на Националната телефонна линия за деца като независим канал за сигнализиране в ситуация, в която насилието се упражнява от близкото обкръжение на детето.

Източник: Доклади за дейността на НТЛД, 2015 - 2022

запазването на относителна устойчивост на ниския брой на сигналите за насилие над дете особено през 2021 и 2022 година позволява тази тенденция да се обвърже с решенията по отношение на управлението на Линията, която премина от външен доставчик към Държавната агенция за закрила на детето, а през 2022 нейното изпълнение беше прехвърлено на Агенцията за социално подпомагане - въпреки многократните анализи, които показват, че служителите, отговорни за прилагането на политиките, свързани с децата в АСП, са нископлатени, без възможности за квалификация, супервизия и без стандарти за работа. Налице са и сигнали за непрофесионално отношение към обаждачи се деца на линията, както и препращане на обаждания към Националния център за безопасен интернет, които са извън неговите компетенции. В този контекст, нужен е подробен анализ на работата на НТЛД, който да отчете опита и мнението на всички заинтересовани лица, въз основа на който да бъде създадена стратегия за развитие на Линията и осигуряване на качество на нейната работа.

Въпреки това, нужно е да се подчертае, че ОЗД и НТЛД остават основните институционални адресати на сигналите за насилие над дете – за сравнение, получените сигнали за насилие над дете за 2021 година на националния телефон 112 са малко над 120. Важно е да се отбележи, обаче, че национално представителните проучвания показват, че НТЛД се споменава като източник на информация и помощ в случаи на насилие от едва 1 на 10 деца, докато Националният телефон се посочва като доверен източник на помощ от една четвърт от децата (УНИЦЕФ, 2021)

Обръщайки се към данни извън институционално събираните, отново може да се подчертае вероятно много по-високата честота на актовете на насилие над деца. Наред с изключително високата честота на насилие, регистрирана от изследването на УНИЦЕФ през 2021 година, може да се проследи, че най-чести са актовете на емоционално насилие – 45.9%, последвани от физическо - 31.2%, сексуално – 15.6% и пренебрегване – 10.5. Тук данните, обаче, показват разминаване в мястото, на което най-често се случва насилието – с най-голяма честота са случаите на насилие в училище – 38.3%, плътно следвани от случаите на насилие в общността – 37.6%. Случаите на насилие у дома остават на трето място с 30.9%. Може да се предположи, обаче, че нивата са по-високи с

Важно е обаче тенденцията за подаване на сигнали за насилие над дете на НТЛД да се разглежда в контекста на общия брой сигнали, подавани на линията, който търпи главоломен спад - повече от три пъти по-малко сигнали са подадени през 2022 спрямо 2015 година (фиг. 4). Изключение прави увеличението на сигналите през 2020 година, което вероятно е свързано със затрудненията, дошли заедно с пандемията от COVID-19.

От една страна, тенденцията за спад се дължи на намаляващия брой „пробни“ и „празни“ обаждания. От друга, обаче,

оглед на по-ниската вероятност деца, които са жертва на домашно насилие да участват в изследването или да споделят своя опит при условие, че участието им е със задължително родителско съгласие.

От гледна точка на факторите за физическо насилие, обикновено групите деца, които по-често стават обект на такова са момчетата, децата от домакинства с по-нисък икономически статус и по-ниско образование, деца с увреждания (които са специфично уязвими на по-тежките форми на физическо насилие) и децата, чиито родители са били удряни или бити като деца. Всяко пето дете съобщава за нараняване, което оставя синини, кръвене или друго физическо нараняване.

Данните за разпространение на физическото насилие над деца могат да бъдат погледнати и през проследяване на честотата на прилагане на телесно наказание като възпитателна мярка. Данните показват, че между 40 и 66% и от родителите са прилагали някога телесно наказание (НМД, 2018, УНИЦЕФ, 2019). Делът на родителите, които го прилагат редовно, е $\frac{1}{4}$ (НМД, 2018). Широкото разпространение на случаи на „леко“ физическо насилие го поставя сред формите, които засягат най-голям брой деца.

Що се отнася до психическото и емоционалното насилие, то се прилага най-рядко у дома, като по-уязвими на него са деца с увреждания, деца от домакинства с нисък икономически статус и деца на родители, които споделят, че са били бити или удряни като деца. Училището е среда, в която по-често се случва емоционално насилие – около 35% от децата споделят, че са били подложени на унижение или обиди (УНИЦЕФ, 2021). Най-чести извършители са други деца, а около 10% от децата споделят за насилие, упражнено от учител.

Близо 16% от децата и младите хора съобщават за преживяно сексуално насилие, като то засяга два пъти по-често момчетата, отколкото момчетата. Най-често посочваните извършители са близки и познати на жертвата (УНИЦЕФ, 2021).

Жертви на пренебрегване са около 10% от децата, като по-вероятно да станат жертви на този вид насилие са децата с увреждания, децата които не живеят със свой биологичен родител и децата от по-бедни домакинства.

Не на последно място, важно е да се отбележи, че преживяването на една форма на насилие често пъти е свързана с преживяване на друга такава – така например, около 48% от децата, преживели физическо насилие у дома, са били също обект на емоционално насилие. Около 13% от децата съобщават, че са жертви на множествени форми на насилие, включително физическо, емоционално и сексуално. Нещо повече, налице е повишена вероятност децата, преживели насилие в една среда, да станат жертви на насилие в друга – така например, 42% от преживелите насилие у дома са станали жертва на насилие и в училище (УНИЦЕФ, 2021).

Онлайн насилие и тормоз

За период от 10 години сигналите за онлайн насилие и злоупотреба над деца към Националния център за безопасен интернет са се увеличили 76 пъти – от малко над 400 през 2013 до над 32300 през 2023, като само за първите девет месеца на 2023 година се отбелязва 79% ръст спрямо всички

получени сигнали от 2022 година (фиг.5). Заедно с резкия скок на сигналите, настъпил през 2020 година вероятно вследствие на промяната в онлайн присъствието на децата по време на пандемията от COVID-19, показва, че, от една страна, е необходима внимателна оценка на вероятна тенденция за нарастване на случаите на онлайн насилие и злоупотреба над деца; от друга страна, налице е нарастваща разпознаваемост и доверие към Националния център за безопасен интернет като точка за сигнализиране и консултиране на подобни случаи. За сравнение, средният брой на сигналите за онлайн насилие над деца, получавани годишно на Националната телефонна линия над деца, варира между 2 и 3.

Източник: Национален център за безопасен интернет

Всяко десето дете съобщава за предишни случаи на преживян онлайн тормоз, като най-честите извършители са други деца, особено познати на жертвата, а най-често той се случва в социалните медии (УНИЦЕФ, 2021), като обаче налице е тенденция за увеличаване на случаите на насилие в геймърски платформи (НЦБИ, 2023).

Данни за престъпления над деца

Данните за извършени престъпления над деца в периода 2017 – 2022 показват съществен спад на регистрираните престъпления между 2017 и 2018 година и колебаеща се тенденция на по-малки ръстове и спадове между 2018 и 2022 година (фиг. 6).

Източник: Бележник 2017 - 2022

За периода са регистрирани средно 1900 престъпления срещу деца годишно, като най-голям е дялът на кражбите и нанесените телесни повреди (над 200-300 случая годишно), последвани от сексуални посегателства над деца (между 130 и 240 случая годишно) и грабежи (между 50 – 100 случая). Случаите на убийство на дете варират изключително силно – между 2 и 18 случая годишно (фиг. 7).

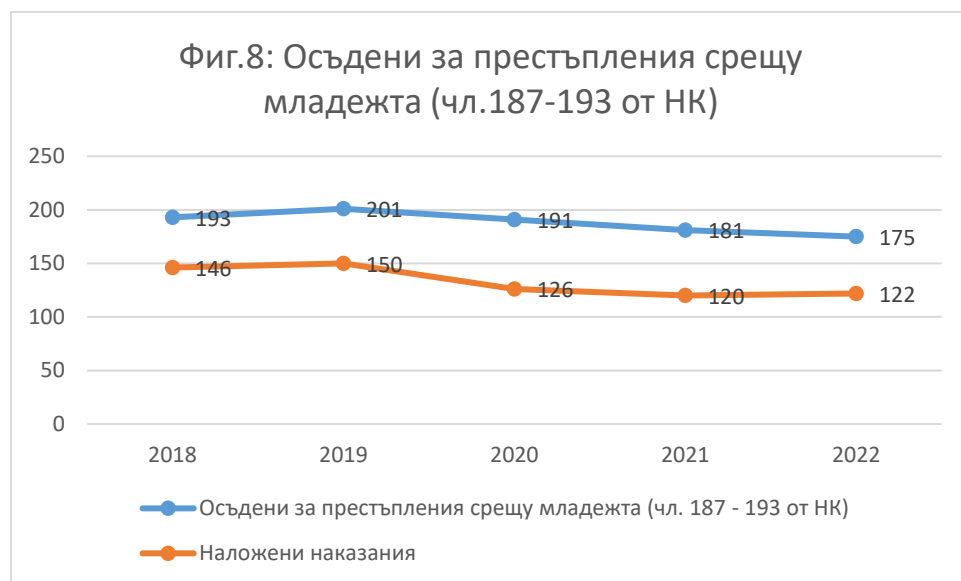
Източник: МВР, данни по ЗДОИ

Трябва да се отбележи, че е налице сериозно предизвикателство в събирането на данни за деца, жертви на престъпления, тъй като различните източници събират данни по различни показатели.

Министерство на вътрешните работи и Прокуратурата на РБ събират данни обикновено според съответния член на НК, определящ вида на престъплението; въпреки това, данните се разминават, вероятно поради различни системи на регистрацията. В същото време, НСИ събира данни за деца между 8 и 17 години.

Децата, жертви на престъпления, са особено уязвими при наказателните производства. Важно е да се отбележи, че проучване от 2017 година установява и случаи на нарушаване на права на пострадали от престъпления деца (ИСДП, 2017), включително многократни правни действия с децата, довели до вторична и повторна виктимизация, лишаване от достъп до информация за права на пострадалите, насочване към услуги за подкрепа. Основните причини за това са липса на координация между институциите и късно включване на системата за закрила.

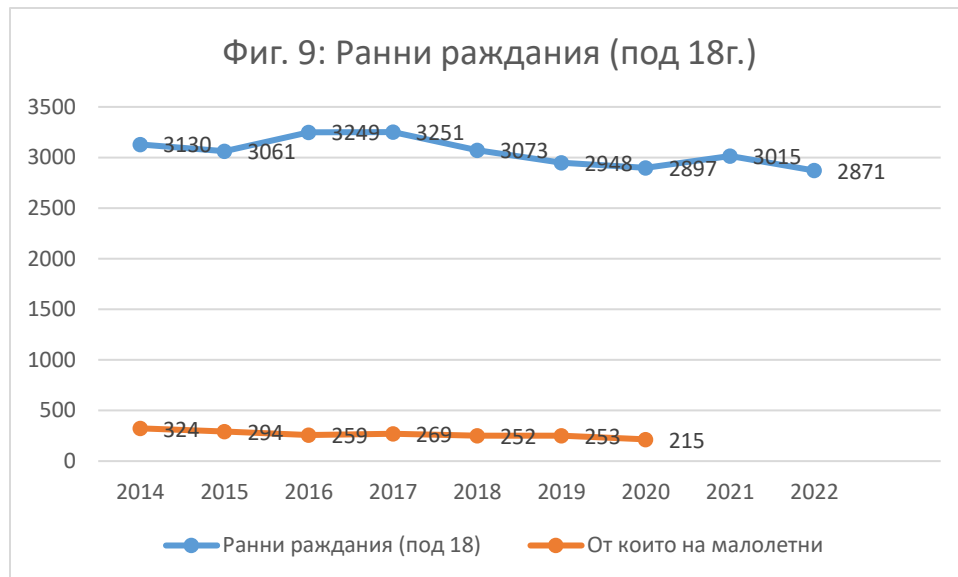
Специално внимание заслужава проследяването на данните за осъдени за престъпления срещу младежта по НК, които включват принуда към извършване на престъпления, включително проституция, просия и принуда към съпружеско съжителство. Забелязва се спад с 13% в броя на осъдените за престъпления срещу младежта за последните 4 години. Впечатление обаче прави дела на наложените наказания, който е под 70%, с изключение на 2019 година, когато е малко по-висок (фиг.8). Наложените наказания са предимно до 6 месеца.

Източник: НСИ

Ранни бракове и раждания

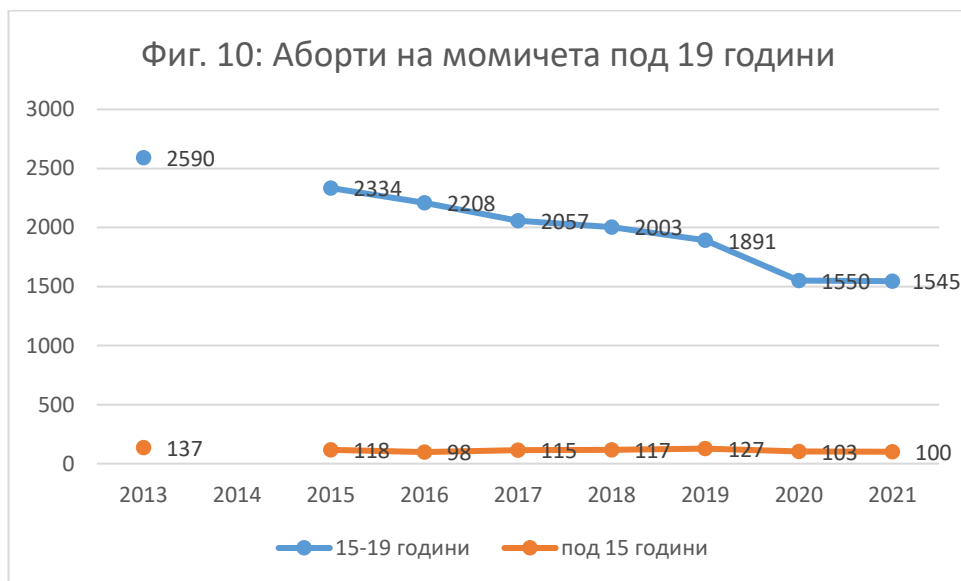
Тенденцията в ранните раждания показва бавно намаляване с известни колебания на броя им в периода 2014 – 2022 година, като за периода то е 8%. Устойчива тенденция за намаляване се забелязва при броя на ражданията на момичета под 15 години, където намерението е с 33% (фиг.9).

Източник: НЦОЗА

Подобна е и тенденцията при ранните аборти, където дори се забелязва спад с 40% на броя на абортите под 18 години между 2014 и 2022 година, като през 2022 те съставляват 8% от всички аборти при 11% през 2014 (фиг. 10). Тенденцията при абортите при малолетни е за по-малко забавяне

(27% по-малко през 2022 спрямо 2014), но е също устойчива надолу.

Източник: НЦОЗА

Макар на пръв поглед тези данни да са силно окуражаващи, трябва да се има предвид и намаляването на абсолютния брой на населението под 18г. за последните 10 години. Заедно с това, притеснителни

са данните при сравняване на броя на ранните раждания с броя на получените сигнали за случаи на ранно съжителство с деца. Сравнението с регистрираните престъпления показва общ брой на осъдените за престъпления срещу младежта за 2022 от 175 души при 2871 ранни раждания под 18 години, от които 215 на малолетни. Общият брой на получените в дирекциите на МВР в страната сигнали за случаи на ранно съжителство с деца, принуда на дете към съпругеско съжителство и други престъпления по чл.190 - 192 от НК към 30 септември 2017 г. са 720, а образуваните преписки са 625 (Бележник, 2018). Същата е ситуацията и две години по-рано – анализ на ДАЗД по данни от АСП показва, че броят на отказите на районните прокуратури да образуват производства по сигнали за случаи на ранно съжителство през 2015г. съставлява 52% от случаите. Това говори за липса на разпознаване на случаите на ранно съжителство като насилие над дете и законово нарушение и липса на последващи предприети действия (ДАЗД, 2016).

За подобна тенденция говори и доклад от планова проверка на Държавната агенция за закрила на детето от 2016 година в 56 лекарски практики, които установява регистрирани 496 непълнолетни бременни момичета на възраст между 13 и 17 години и едва 352 подадени сигнала към дирекциите „Социално подпомагане“ при 135 момичета, за които не са подадени сигнали. Проверката установява различна практика при уведомяване – телефон, електронен път, писмена кореспонденция и намясто в ДСП. Заедно с това, проверката установява, че около ¼ от лекарите не са запознати със задължението си за сигнализиране.

Насилие в училищна среда

Данните на Министерството на образованието за насилие над деца в училищна среда показват нарастване на абсолютния брой регистрирани случаи с ръст от над 50% (фиг. 11). Трудно е обаче тези данни да бъдат тълкувани коректно, тъй като е налице промяна в индикаторите, по които се регистрират случаите в периода 2015 – 2022. Заедно с това, фактът, че Министерство на образованието регистрира случаите на насилие, агресия и тормоз по учебни, а не по астрономически години, прави невъзможен анализа им спрямо общия брой сигнали за насилие.

Източник: МОН

Водещи са случаите на вербална агресия, които обикновено съставляват около 60% от случаите. Най-малко са регистрираните случаи на кибертормоз.

Налице е тенденция за намаляване на случаите в учебните 2019/2020 и 2020/2021, която е свързана с промяната на

формата на обучение в електронна по време на пандемията от COVID-19. В същото време, обаче, за същия период се забелязва нарастване на броя на сигналите за онлайн тормоз, регистрирани от Националния център за безопасен интернет. За същия период е налице повишаване на случаите на вандализъм, кражби и посегателство върху авторитета на учителя, както и нови форми като опити да се възпрепятстват учители в провеждане на електронното обучение (Бележник 2021).

В същото време, комплексното проучване на УНИЦЕФ България, направено в партньорство с Coram International през 2021 показва, че всяко трето дете е било подложено на унижение или обиди в училище, като над 90% от случаите извършителите са деца. Всяко шесто дете споделя, че е било жертва на физическо насилие, като отново водещ сред извършителите е делът на връстниците. Около една четвърт от случаите на физическо насилие е довело до наранявания. Децата от етнически малцинства, децата, живеещи в домакинства с нисък икономически статус и децата с увреждания преживяват по-често физическо насилие в училище. Изглежда, обаче, че водещият вид насилие в училище е емоционалният – за разлика от физическото насилие, емоционалното е далеч по-представено в училище, отколкото у дома.

Това поредно драстично разминаване на регистрираните случаи с данните за преживяванията на децата показва отново дефицитите на системите за разпознаване, регистриране и реакция на случаи на насилие, този път в образователната система. Отново може да се предположи, че до регистриране стигат по-тежките случаи, оставяйки тези, при които ранната намеса може да предотврати усложнения, неадресирани и с потенциал за ескалация. Това обхваща както нагласите, знанията и уменията на възрастните в училище, така и липсата на разпознаване на някои форми на насилие от страна на самите деца (Бележник, 2022). От друга страна, водещият дял на децата сред извършителите на насилие в училище показва предизвикателствата пред образователната система по отношение на създаване на сигурна среда и безопасни взаимоотношения между тях. От значение за актовете на насилие е и физическото пространство – децата определят самото училище и

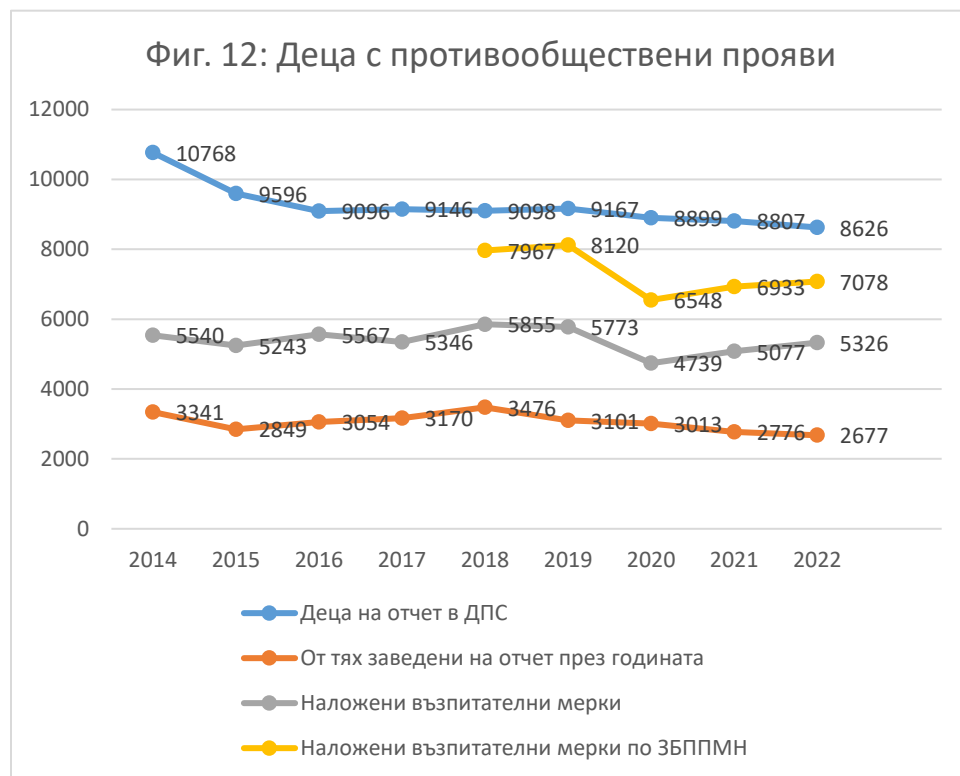
класните стаи като относително безопасни, тъй като там е налице присъствието на възрастен – учители, възпитатели, директори и др. Налице са обаче пространства, които са „рискови“ – например, тоалетните, училищния двор, училищния автобус или близките магазини (Нou Хау Център за алтернативни грижи за деца, 2020).

Заедно с това, данни от 2018 година показват високи нива на насилие над деца от възрастен в училище и детската градина. Данните показват високо разпространение на телесните и сходните наказания са също често разпространени, като 41% от децата са потърпевши от вербално насилие, 22% от телесно наказание като удар или причиняване на болка, а 14% са били наказвани чрез игнориране (НМД, 2018).

Притеснителна е картината по отношение на регистрирането на случаи на насилие в ясли и детски градини. Министерство на здравеопазването регистрира едва 3 сигнала за тормоз и насилие срещу деца в ясли и яслени групи за периода 01.01.2021 – 30.09.2023, като институцията не проследява нито дали са направени проверки по тях, нито резултатите от проверките. Планова проверка на Държавната агенция за закрила на детето през 2020 година дава препоръки на директорите на 22 детски градини да планират на обучения, с цел повишаване квалификацията на персонала за насилието и тормоза и за правата на децата, да зложат в плана за контролна дейност на директора проверки по теми, свързани с наличие на тормоз, насилие и агресия, както и да ровеждат регулярни екипни срещи, за опресняване на познанията на служителите, включително и на медицинските сестри, във връзка с разпознаване на: понятието „дете в риск“ (ДАЗД, 2020).

Деца в конфликт със закона

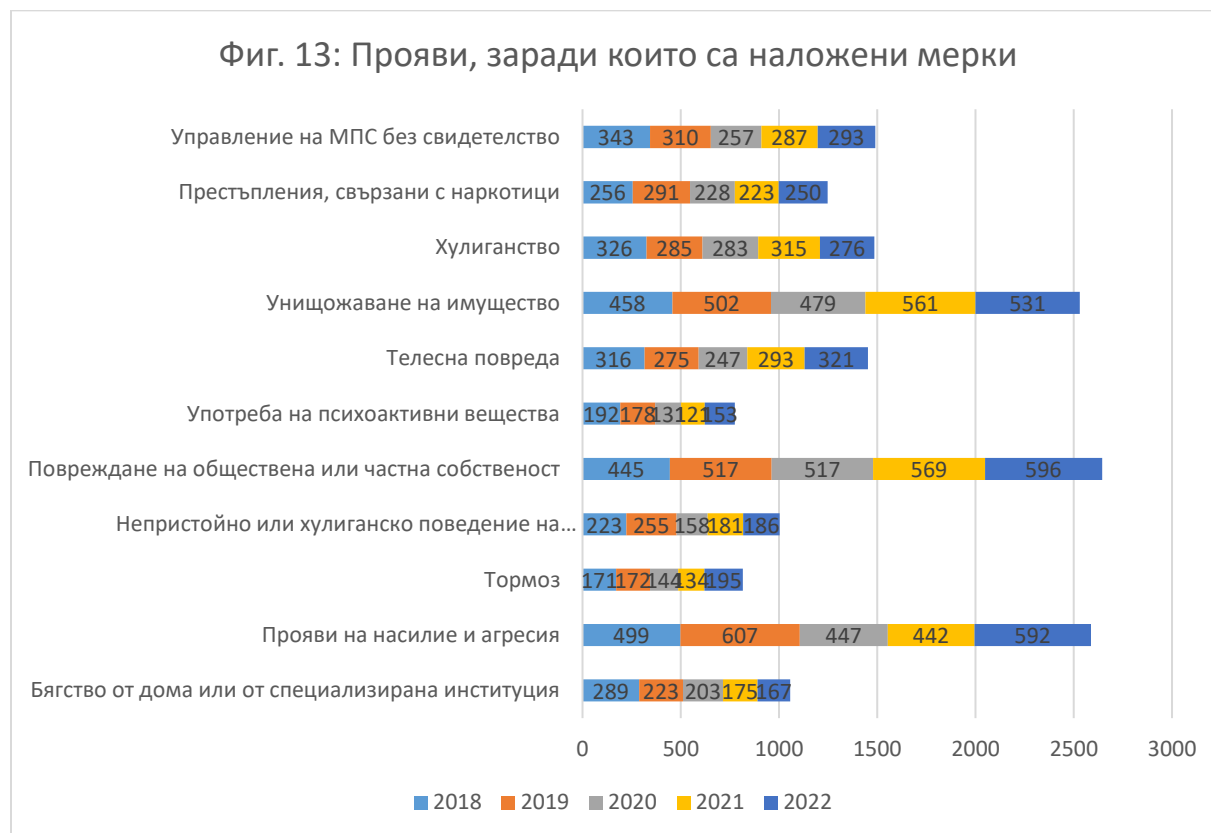
Като група, която е носител на множество уязвимости, тенденциите по отношение на децата в конфликт със закона имат нужда от специален анализ първо, от гледна точка на проследяването на пътя на децата, попадащи в тази група, така и на последствията, които извършването на прояви, причислявани от сега действащото законодателство като „противообществени“. Прегледът на данните показва тенденция за намаляване на абсолютния брой на децата, водени на отчет в Детска педагогическа стая, като за периода от 2013 до 2022 година то е с 18% (при тълкуването на тези данни отново трябва да се отчете и намаляването на абсолютния брой на децата в България, който е с около 9% за последните 10 години) (фиг. 12). В същото време, броят на заведените на отчет през годината остава относително стабилен, като едва през 2020 година започва да намалява. По

отношение на наложените възпитателни мерки се забелязва подобна тенденция през 2020, но след това, за разлика от броя на децата, заведени на отчет в ДПС, отново започва да нараства, което говори, че спадът през 2020 би могъл да се обвърже отново с особеностите на функциониране на системите по време на пандемията от COVID-19.

Най-често децата попадат под обхвата на наложени възпитателни мерки за кражби, като те засягат между 2400 и 3300 деца годишно. Сред другите причини водещи са повреждането на частна или обществена собственост (между 440 и 590 случая годишно) и унищожаването на имущество (450 – 510 случая годишно) и прояви на насилие и агресия (440 – 600 случая) (фиг. 13). Все още, обаче, ежегодно налице са случаи на наложени възпитателни мерки и за такива „простъпки“ като бягство от дома (между 160 и 270 случая годишно), употреба на психоактивни вещества (120 – 150 случая годишно) и дори просия и проституция, които представляват трудова и сексуална експлоатация на самите деца. Показателно е, че се запазва тенденцията деца да получават предупреждение за настаняване или да бъдат настанявани във Социално педагогически интернати и Възпитателни училища интернати като наказание за тези провинения. Красноречиво е и сравнението между броя наложени възпитателни мерки на деца и броя осъдени за престъпления срещу младежта, които

включват принуда към проституция, просия и принуда към съпружеско съжителство, които са под 200 годишно.

Източник: НСИ

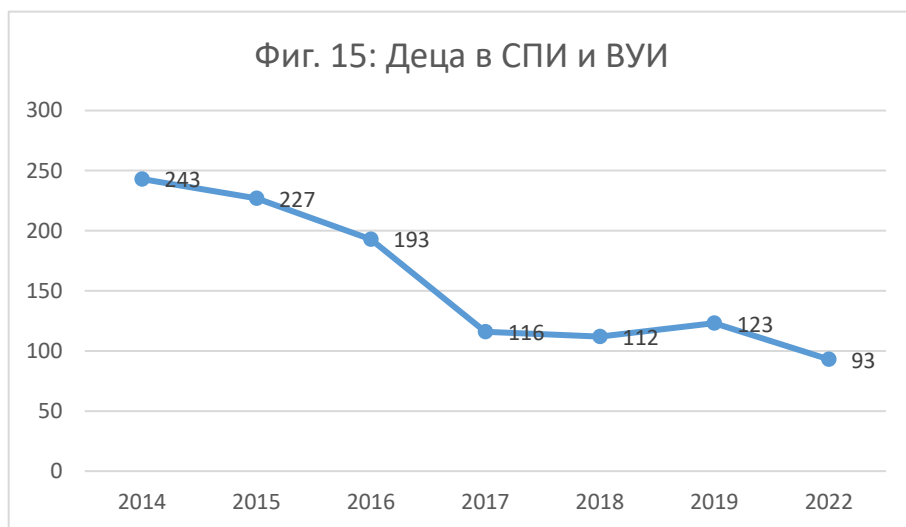
От гледна точка на наложените възпитателни мерки по ЗБППМН, най-често налаганата такава е предупреждението, следвано от поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател. Най-рядко се налагат мерки „забрана да напуска настоящия си адрес“ и „забрана да посещава определени места и заведения“.

Източник: НСИ

Броят на настаняванията в Социално-педагогически интернати (СПИ) и Възпитателни училища интернати (ВУИ) варира много силно през последните пет години, достигайки разлики от два пъти между 2019 и 2022 (фиг. 14). Разликата между броя на настаняванията в предпандемичната 2019 и 2020 година е близо три пъти.

Що се отнася до абсолютния брой на децата в СПИ и ВУИ, налице е категорична тенденция надолу между 2013 и 2017, следвана от нарастване през 2019 година, когато за противообществени прояви в интернати са настанени 123 деца, ¼ от които на възраст от 8 до 14 години (МОН, 2023) (фиг.15). Тази тенденция е тясно свързана с постепенното закриване на СПИ и ВУИ в изследвания период като част от частично провежданата реформа в областта на децата в конфликт със закона. Към октомври 2023 година в страната функционират 3 интерната – 1 СПИ във с.Варненци, обл. Силистра, за момчета и 2 ВУИ – в Ракитово, за момчета и в с. Подем, обл. Плевен за момичета. И трите интерната са разположени в отдалечени и изолирани места. Данните показват, че настанените в СПИ деца за последните 4 години са преобладаващо под 14 години, като близо една трета от тях имат престой над 3 години и нито едно с престой под 1 година.

Източник: НСИ

Що се отнася до ВУИ, настанените деца под 14 години са 20% от децата. За последните 5 години броят на настанените във ВУИ деца се запазва практически постоянен (71 – 76 деца), като престоят им е средно 1.5 години (налице са 2 деца с престой по-дълъг от 3 години).

Докато тенденцията за постепенното затваряне на Социално-педагогическите интернати и Възпитателните училища интернати може да бъде отчетена като положителна, липсата на цялостна реформа в областта на детското правосъдие оставя децата, настанявани в интернати, практически лишени от достъп до

семействата си и близкото си обкръжение, което е в пряко нарушение на тяхното право на семейство. Нуждата от реформа на специализираните услуги за деца в конфликт със закона е многократно отправяна в различни препооръки, включително препоръки на Комитета на ООН за закрила на детето (КПД, 2016), Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД, 2016), Омбудсмана на Р България, УНИЦЕФ България, Национална мрежа за децата и др. Нещо повече, нуждата от тази реформа е обоснована от колизията между остарелия Закон за борба с противообществените прояви, който определя мярката настаняване в СПИ и ВУИ и Закона за закрила на детето, която води до поредица от нарушения и на други права на детето. Проверка на Омбудсмана през 2014 година показва, че по-голямата част от децата, настанени във ВУИ и СПИ, са от уязвими, маргинализирани или непълни семейства, които срещат сериозни затруднения в оказването на адекватни грижи. Изключително притеснително е, че децата се настаняват без диференциране на извършените нарушения, което води до ситуация, в която деца, настанени за бягство от вкъщи, просия и проституция, т.е. трудова и сексуална експлоатация, се настаняват с деца, извършители на актове на насилие, включително тежки прояви. Допълнително, същият доклад определя условията на живот на децата в интернатите като „унизителни“, а достъпът до образование или дори до медицински грижи и лекарства е силно ограничен. Тези условия, съчетани с уязвимостите на децата, настанявани в интернатите, са показателни за потварящата се виктимизация, на която са изложени.

ОБЩЕСТВЕННОТО МНЕНИЕ ЗА НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА

Нагласи към насилието над деца

Прегледът на проучванията върху нагласите към насилието над деца дава основание да се твърди, че макар на пръв поглед по темата има декларативен консенсус, налице са противоречиви и дори полярни нагласи. От една страна, изглежда, че принципният въпрос за допустимостта на насилието над деца има своя обществен отговор, който твърди, че насилието е недопустимо. В същото време, обаче, налице е сравнително широко разпространено разбиране – около 30% от възрастните - че насилието над деца е широко разпространено в семейна среда (НЦПИ, 2019). Заедно с това, редица изследвания показват, че налице са различни фактори, които влияят съществено върху приемливостта и одобрението на актове на насилие над деца.

На първо място, от значение е вида насилие и неговата разпознаваемост. Някои видове насилие са по-разпознаваеми от други. Изследванията регистрират висока разпознаваемост на психическото и емоционалното насилие, особено у родителите, като изглежда, че има относителен обществен консенсус относно използването на възпитателни практики като викове и крещене (УНИЦЕФ, 2021), като за родителите дори е налице по-негативно отношение към травмиращи психиката родителски действия като обиди, постоянно крещене, омаловажаване и подценяване, отколкото към изброените телесни наказания (НМД, 2018). В същото време, такива възпитателни практики като телесното наказание, които макар да отбелязват все по-високи нива на неприемливост, все още се считат за допустими и приети като социална норма. Изследваната говорят, че между 40 и 66% от родителите някога са използвали телесно наказание, докато ¼ от тях го прилагат редовно (НМД, 2018, УНИЦЕФ, 2021).

Що се отнася до сексуалното насилие, макар да е налице декларативна изключително висока нетърпимост към този вид насилие над деца, налице е и нагласа за търсене на причините за акта у жертвата. Заедно с това, налице са изключително ниски нива на познаване на възрастта за съгласие в България (около 2%). Сексуалното насилие остава до голяма степен тема табу – ако само 1.5% от децата и младите хора съобщават за преживяно някога изнасилване, то регистрираните престъпления, включващи разврат срещу деца, устойчиво са над 200 годишно. Това се потвърждава и от изключително ниските нива на съобщаване на сексуално насилие или тормоз върху детето от страна на родителя в национално представителни изследвания (УНИЦЕФ, 2021).

Сравнително високи нива на чувствителност се регистрират по отношение на пренебрегването на деца. 92% от родителите смятат, че безразличието към емоционалните нужди на детето и липсата на внимание към възможните рискове по отношение на неговата безопасност са форма на пренебрегване. Нещо повече, родителите съобщават за по-високи нива на пренебрегване, отколкото децата и младите хора, което може да се обясни с повишено внимание към темата (УНИЦЕФ, 2021).

На второ място, от определящо значение за нивата на приемане на насилието е профила на детето. 51.6% от респондентите смятат, че вината за изнасилване се носи отчасти и от момичето, което е жертва на сексуалното насилие. 8% от възрастните се съгласяват, че удрянето на момче е по-приемливо отколкото удрянето на момиче.

На трето място, от значение е контекстът на извършване на насилието. Така например, физическото насилие над деца е най-приемливо в семейна среда – 26% смятат, че телесното наказание е приемливо в ситуация на несъгласие на родителя с поведението на детето, в сравнение със същата ситуация, но в която удрящият е учител в училище, която среща одобрение у едва 2.8% (УНИЦЕФ, 2021). Не на последно място, важно е да се отбележи, че физическото насилие над деца е приемливо за възрастните далеч по-често, отколкото за децата и младите хора.

Изключително интересен фактор, влияещ върху нагласите към насилието над деца са причините, по които нараняващи възпитателни практики все още се смятат за приемливи, каквато например е нуждата от контрол на родителя върху поведението и израстването на детето. Красноречив пример в това отношение е телесното наказание, което, от една страна, е възприето като неефективно от близо 90% от родителите (НМД, 2018) и неприемливо от 80.4% (УНИЦЕФ, 2021). Както беше споменато и по-горе, обаче, честотата на използване на телесното наказание като възпитателна мярка се запазва висока, като делът на родителите, които смятат, че „удрянето, биенето или използването на предмети за биене на дете“ нанася вреди на децата е по-нисък от този на родителите, смятащи го за неприемливо (УНИЦЕФ, 2021). Заедно с това, налице е относително широко съгласие по отношение на нуждата от прилагане на телесно наказание за доброто на детето (29% от респондентите) и че липсата му „разглежда децата“ (22%). Именно това донякъде обяснява и един от големите страхове по отношение на възпитанието на деца, регистрирани особено в последно време в публичното пространство в контекста на България - страхът от намеса от страна на държавата в семейството и „отнемане“ на децата вследствие на прилагане на възпитателни практики. Това е видимо и в данните, говорещи, че 85% смятат, че насилието над деца е проблем на цялото общество; в същото време, 81.2% смятат, че насилието над деца е проблем на семейството (НЦПИ, 2019). Така сблъсъкът между нагласата за неприемливост на насилието над деца и нагласата за възпитателните практики като „семейна работа“ е видим в тези амбивалентни и дори противоречиви нагласи.

Необходимо е, обаче, да се подходи внимателно по отношение на тълкуването на причините за одобрение на физическо насилие като възпитателна мярка у дома, като то се разглежда в по-цялостния контекст на семейните модели на комуникация и нагласи към отглеждането и възпитанието над деца. На първо място, трябва да се вземе предвид тенденцията **детето и възпитанието все повече да се свързват с напрежение и стрес, отколкото с щастие и удовлетворение** (НМД, 2018). Причината за това са все по-големите изисквания към родителите как да осъществяват възпитанието, на фона на все по-голямата им самотност в това предизвикателство – едва 5% от родителите са в състояние да посочат институция или организация, към която могат да се обърнат за информация и помощ при отглеждането и възпитанието на децата си. На второ място, **общуването с децата се превръща във все по-голяма ценност, но и все по-остро се усеща нейният дефицит**, като между 2013 и 2018 година това време видимо намалява и остава до едва 14% от времето, което родителите прекарват с децата си. Тези две тенденции са предпоставки за неразбиране на причините за нежеланото или неприемливо поведение на децата, от една страна, а от друга – желание за засилен контрол, който да гарантира доброто на децата. Именно тези предпоставки допринасят силно за бавната промяна на приемливостта към насилието към (физическо) насилие над деца и още по-бавното намаляване на честотата на прилагането му.

В този контекст, всяка интервенция за промяна на нагласите към насилието над деца трябва да отчита нуждата не само от разясняване на вредните последствия, но и предлагането на алтернативи както по отношение на възпитателните практики на собствените деца, така и по отношение на решения за деца от уязвими групи като цяло.

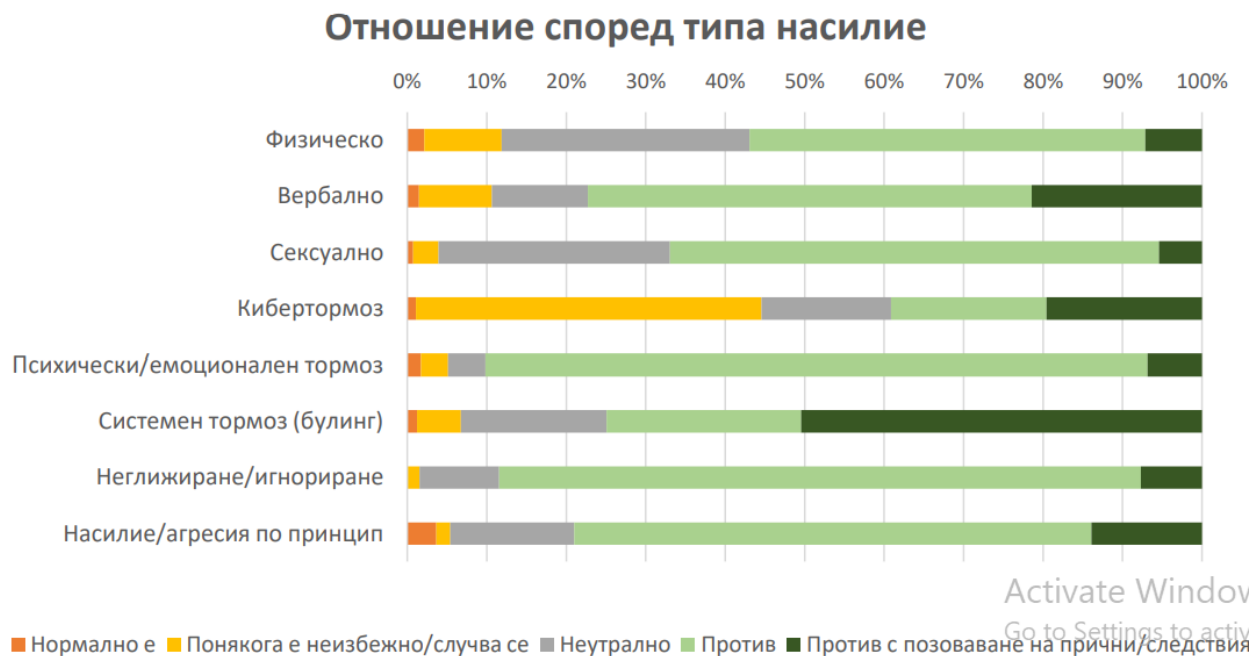
Насилието над деца в публичното пространство

Заедно с изследванията на нагласите към насилието над деца, съществена информация по отношение на общественото мнение за насилието и факторите, които му влияят, дава медийният анализ, направен по поръчка на Национална мрежа за децата през 2018 година. Анализът обхваща над 7000 материала, публикувани в конвенционални медии и социалните мрежи от началото на 2017 до края на ноември 2018 година. Макар да не обхваща целия изследван период, анализът дава интересни данни по отношение на публичното говорене по темата.

Най-често публикациите са относно случаи на физическо насилие (около 50% от случаите); на второ място с далеч по-ниски стойности е сексуалното насилие (11%). Останалите случаи са на вербално насилие (7%), системен тормоз (5%), психически/ емоционален тормоз (3%) и пренебрегване и кибертормоз (по 2 %).

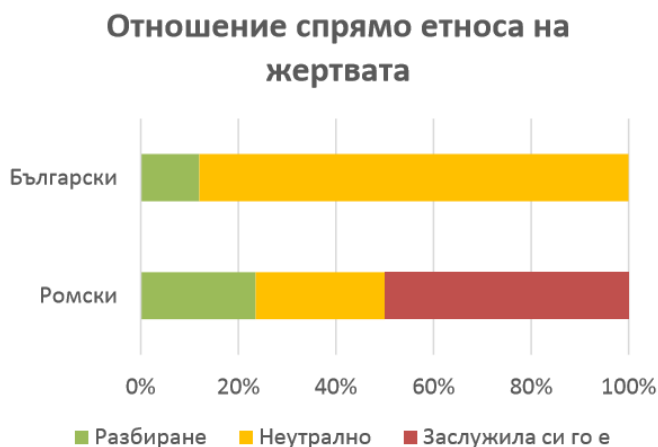
Съответно, отношението към ситуацията според типа насилие също варира. Най-широко отхвърляне среща психическия и емоционален тормоз и пренебрегването. Най-високи нива на одобрение или поне приемане има кибертормозът, който най-често е приеман за шега, последван от физическото насилие (фиг.16).

Фиг. 16: Отношение според типа насилие

Данните показват наличие на отношение на отхвърляне в случаи на насилие. На 66% от материалите налице е ясно отношение „против“ насилието над деца; допълнително 24% от публикациите са неутрални, като това се дължи предимно на медийния им характер – те изпълняват ролята си на констатиране на случаи на насилие и не могат да бъдат тълкувани като безразлично отношение по темата. Най-често в медийните публикации се появява физическото насилие, докато най-категорично е мнението против в случаи на сексуално насилие. Както и при прегледа на проучванията на нагласите, обаче, от значение е принадлежността на детето към дадена група и средата, в която е извършен актът на насилие.

Фиг. 17: Отношение спрямо етноса

Източник: НМД, 2018

Най-често медийните публикации коментират случаи на насилие в училищна среда; на следващо място са публикациите, свързани с домашно насилие, които показват позиция на сериозно осъждане. Изключение правят случаите, в които публикацията е в социалните медии и в обсъждането ѝ има въввлечени познати и представители на семейството, където обсъждането на случаите на домашно насилие и използваните възпитателни методи срещат изключително твърд отпор.

По отношение на профила на детето, макар налице да е принципна позиция на неприемане на насилието над деца, има групи деца, за които изглежда, че медийните публикации показват приемане или дори оправдаване. Така например, публикацията е далеч по-вероятно да оправдава насилие, извършено над по-големи деца или над момчета. Показателно е, че най-големи разлики в отношението към насилието се виждат по отношение на принадлежността на децата към български или ромски етнос – близо половината от проучените публикации съдържат позиция, която обяснява и оправдава причините за акта на насилие със етноса на детето (фиг.17).

От гледна точка на извършителите, налице е и различна позиция в зависимост от произхода им. 18% от публикациите коментират правотата на извършителя на акт на насилие, ако той е с български произход; съответно, при ромите и мигрантите позиция за правота на извършителя на практика липсва, докато обаче публикациите често съдържат и елемент, който призовава към налагане на по-сурови наказания.

В близо половината случаи на публикации, свързани с насилие, като отговорен да разреши проблемите се приема Държавната агенция за закрила на детето, при това с повтарящ се въпрос, формулиран изключително често като „Къде е ДАЗД“? На второ място това са родителите (21%). По отношение на конкретните начини за разрешаване на проблемите с насилието над деца, най-често коментираната конкретна мярка е въвеждането на камери в училища и детски градини.

ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВЯНЕ С НАСИЛИЕТО НАД ДЕЦА

Погледът към политиките за справяне с насилието над деца цели допълнително изясняване на факторите, стоящи зад описаните по-горе тенденции по отношение на честотата и динамиката на случаите на насилие, както и по отношение на обществените нагласи към насилието над деца като цяло. Очевидно, мултисекторността и комплексността на проблема изискват също толкова комплексен подход, ясно управление и координация. Пакетът INSPIRE: Седем стратегии за прекратяване на насилието над деца на Световната здравна организация, описва седем основани на доказателства стратегии за справяне с насилието над деца, които включват:

- **изпълнение и прилагане на законодателството** – наличие на законодателство, което гарантира правото на закрила от насилие, и осигуряване на ефективното му прилагане;
- **норми и ценности** – ключов фактор за насилието над деца е обществената търпимост и приемането за норма на прилагането или отказа от насилие над деца;
- **безопасна среда** – осигуряване на среда, безопасна за средата и минимизиране на рисковете;
- **подкрепа на родители и полагащи грижа лица** – правото на закрила от насилие е тясно обвързано с правото на семейство; подкрепата на семействата е задължително условие за въвличането на родителите като първите защитници и застъпници за интереса на децата и даването на достъпни и безопасни алтернативи на възпитателни мерки, включващи насилие;
- **увеличаване на доходите и икономическо укрепване** – адресиране на факторите, свързани с икономическото състояние на семейството;
- **механизми за реакция и услуги за подкрепа** – за справяне с насилието над деца са нужни ефективни механизми за реакция в случаи на насилие, ориентирани към бързото и адекватно вземане на решения и осигуряване на достъп до качествени услуги за подкрепа и възстановяване;
- **образование и житейски умения** – нужно е както децата, така и възрастните да бъдат екипирани с подходящите знания и умения, които да им позволят да разпознават, управляват и реагират в случаи на риск от насилие.

Заедно с това, пакетът добавя и две хоризонтални дейности: 1) многосекторни действия, който адресира нуждата от координация на секторните политики и 2) мониторинг и оценка, който се отнася до необходимостта от изграждането на цялостни системи за събиране и анализ на данни, въз основа на които да бъдат планирани политиките.

Прегледът на осъществяваните политики се стреми да ги оцени през призмата на гореописаните седем стратегии, като по този начин допринесе за оценяване на потенциалната нужда от промени и развития.

Управление и координация

Отношение към темата за насилието над деца имат поне 10 държавни институции, сред които Министерството на труда и социалната политика, Агенцията за социално подпомагане, Държавната агенция за закрила на детето, Министерство на образованието, Министерство на вътрешните работи, Министерство на правосъдието, Министерство на здравеопазването, Агенцията за качество на социалните услуги, Прокуратурата на Р България, Омбудсмана и др. Това не е учудващо с оглед на комплексния характер на проблема. От ключово значение, обаче, е лидерството в процеса на управление и координация между различните ресорни институции. Към момента тази роля е отредена на Държавната агенция за закрила на детето, която обаче поради де факто зависимото си положение като второстепенен разпоредител на бюджетни средства, липса на реален мандат за координация и продължаващо орязване на функциите, оставя без план и координация политиките по отношение на справянето с насилието над деца.

Това оставя секторните политики „на парче“ и в затруднение относно координацията помежду им. Така например, от съществено значение за планирането и провеждането на политика, насочена към справяне с насилието над деца – оказва се, че лицата или експертите, ангажирани от институции, които имат мандат за действия с по-скоро санкциониращ характер като МВР и МП, разглеждат темата през призмата на жертвите, като са фокусирани върху крайните форми на насилие. В същото време, представителите на институции, в чиито мандат е и разбирането за превантивни действия като МТСП и МОН, разглеждат насилието над деца като много по-широко понятие, включително и от гледна точка на различните му видове. Интересна е позицията на Агенцията за социално подпомагане, която би трябвало да има предимно превантивни функции, но на практика дейността ѝ е насочена изцяло към реакция на подадени сигнали (НМД, 2018).

Нормативни и стратегически документи

България като страна по международния договор, какъвто представлява Конвенцията на ООН за правата на детето, е задължена да предприеме всички необходими законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация. Допълнително, налице са други международни договори като Конвенцията на Съвета на Европа за закрила на децата от сексуална експлоатация и сексуално насилие (Конвенция от Ланзароте), Европейската социална харта, Правилата на ООН относно минималните стандарти за младежката престъпност (Пекински правила), Правилата на ООН за защита на непълнолетни лица, лишени от свобода (Правила от Хавана), Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание и Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание, Конвенцията за правата на хората с увреждания и др.

В националното законодателство са залегнали редица норми, отнасящи се до насилието над деца. Ключово значение има Законът за закрила на детето, който дава определение на насилие, и

действащият към него Правилник за прилагане, който дефинира различните видове насилие. Заедно с това, насилието над деца е кодифицирано и в Наказателния кодекс, Семейния кодекс, Закона за защита от домашно насилие, Закон за предучилищното и училищното образование, Закона за борба с трафика на хора и редица други. Заедно с това, разработени са поне 5 координационни механизма, които имат отношение към проблема, водещ от които е Координационният механизъм при насилие. Заедно с него функционират още Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование, Координационен механизъм за помощ и подкрепа на пострадали от домашно насилие, Координационен механизъм за рефериране и обгрижване на случаи на непридружени деца и деца – жертва на трафик, завръщащи се от чужбина и др. Налице са мнения, според които България има добре развита нормативна уредба за превенция и реакция на насилие над деца, която в голяма степен съответства на международните стандарти (УНИЦЕФ, 2021).

От гледна точка на стратегически документи, ключов стратегически документ, отнасящ се до събирането на данни за насилие над деца е приетата през януари 2023 година от Министерски съвет Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата над деца и Плана за действие към нея. Програмата съдържа 5 стратегически цели: 1) Гарантиране на ефективна защита от насилие и вредно влияние върху децата в средата на живот; 2) Осигуряване на подходяща нормативна уредба за закрила над детето срещу всички форми на насилие и експлоатация; 3) Ефективна реакция и разследване на случаите на насилие и експлоатация; 4) Повишаване на професионалния капацитет на специалистите, работещи с деца и на информираността на децата и техните семейства. Подкрепа на родителите; и 5) Подобряване на институционалното сътрудничество и взаимодействие за закрита на децата от насилие. Целите, които си поставя, са намаляване на случаите на насилие с 20%, повишаване на обществената чувствителност по темата, подобряване на системите за координация и докладване между институциите, осигуряване на подходяща нормативна уредба за закрита на детето срещу насилие и експлоатация, в т.ч. за забрана на телесното наказание, продължаване на реформата по отношение на детското правосъдие и събиране на данни за случаите на насилие и злоупотреба над деца. За съжаление, обаче, въпреки това Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца не адресира проблема с управлението и координацията на политиките за справяне с насилието над деца.

Според Глобалната инициатива за прекратяване на телесното наказание над деца, стратегическите решения и планове е необходимо да стъпват на детайлен преглед на имплементираните до момента програми и инициативи, структурите на всички услуги на национално и местно ниво, които оказват влияние върху децата и семействата, и наличните изследвания за състоянието на нагласите към упражняването на насилие като възпитателни практики. Активното участие на България в подобни инициативи би допринесло за привличането на допълнителна техническа помощ и ресурс за планиране и прилагане на политики за справяне с насилието над деца.

Капацитет на системата за закрила

Без съмнение, ключов фактор за справяне с насилието над деца е капацитетът на системата за закрила на детето, като това е особено валидно по отношение на по-тежките случаи на насилие.

Системата за закрила на детето е създадена като основен инструмент за осигуряване на закрила на детето, гарантиране на детските права и подкрепа на семействата у нас. За съжаление обаче структурата, която представлява нейния гръбнак, остава тромава и неразвиваща се част от общата структура на Агенцията за социално подпомагане. Сега функциониращата система на Агенцията за социално подпомагане не отчита и редица ключови препоръки на Комитета на ООН по правата на детето, включително първостепенно значение на най-добрите интереси на детето при вземането на решения, отнасящи се до него, ефективно сътрудничество и координация между системата за закрила на детето, полицията и правосъдната система, настаняване на деца в резидентна грижа единствено като крайна мярка и др.

Данните потвърждават системните проблеми. Броят на изоставените деца годишно остава относително постоянен – около 2000 годишно. Макар да не е известно Агенцията за социално подпомагане да следи за броя на децата, които не са насочвани към социална услуга, а с които е работил единствено служител на ДСП, виждаме, че при близо 30 000 случая на деца в риск, разкривани от отделите за закрила на детето годишно, общият капацитет на местата в социалните услуги, дори без да се има предвид тяхната специализация, е около 15 000. И въпреки че средната натовареност на социалните работници в ОЗД е намаляла от 124 случая през 2011 г. до 35 случая на един социален работник през 2021 г., то все още има над петнадесет области, в които един социален работник отговаря за два пъти повече случаи. В шест области един социален работник проследява и взема решения за над 100 случая на деца. Проучванията установяват натовареност на отделни социални работници, която варира между 2 и 200 случая (УНИЦЕФ, 2021). Нещо повече, намаляването на натоварването на социалните работници не се дължи на съществено повишаване на техния брой – ако през 2008 г. общо в отделите за закрила на детето са работили 810 социални работници, то през 2021 г. те са 883. Така социалните работници, които отговарят за преценката на риска за едно дете при подаден сигнал и чиято роля е да предприемат мерки за закрила, ако са необходими такива, остават без значима промяна по отношение на грижата за психичното, емоционалното и физическото си съхраняване, а мотивацията на младите хора да се посветят кариерно на социалната работа остава ниска.

Изключително интересно е наблюдението, че едва около 10% от случаите, по които работят социалните работници в отдел „Закрила на детето“ са свързани с насилие над деца.

Невъзможността на системата за закрила на детето да изпълни функциите си да подкрепи деца в трудна ситуация се отразява директно и върху останалите системи, имащи отношение към правата на детето и справянето с насилието над деца. Така например, основна бариера пред реформирането на системата на противообществените прояви, която генерира вторична и продължаваща виктимизация на деца, жертви на насилие, е невъзможността сегашният формат на системата за закрила на детето да адресира потребностите на децата в конфликт със закона.

След влизането в сила на Закона за социалните услуги, който въвежда нова концепция по отношение на социалните услуги и насочването към тях, организации, работещи на терен, сигнализират многократно за случаи, в които отделите за закрила на детето не разкриват случай при подаден сигнал за насилие над дете, дори при наличието на видими индикации за това, а препращат към социална услуга за предварителна оценка на потребностите.

Услуги за подкрепа

Що се отнася до услугите за настаняване на деца, жертви на насилие, налице са три основни типа услуги за деца – услуги за деца, преживели насилие, функциониращи по Закона за социалните услуги (след приетите през 2023 промени в Закона за защита от домашно насилие, услуги за жертви на домашно насилие ще бъдат разкрити и към Министерство на правосъдието), услуги в общността и комплексни услуги, предоставящи социална, психологическа, правна подкрепа.

Погледът към резидентните услуги, осигуряващи подслон и кризисна интервенция в ситуации на насилие показва, че към 30.09.2022 в България функционират 19 Кризисни центъра (КЦ) за деца с общ капацитет 196 места, като броят им не е променен поне две години назад. Заедно с това, функционират 144 Центъра за обществена подкрепа, с общ капацитет от 5895 места, които наред с другите си функции, извършват и превантивна дейност, включително психологическа подкрепа. Не на последно място, налице са 3 интегрирани услуги Зона ЗаКрила, предоставящи комплексна подкрепа, като те са подкрепяни от УНИЦЕФ България.

Прегледът на капацитета на услугите показва, че той е изключително нисък, и особено когато става дума за резидентни услуги за жертви на насилие. Донякъде се очаква част от този проблем да бъде адресиран с планирането на Картата на социалните услуги, която трябва да бъде готова през 2024 година, вземайки предвид потребностите на населението. От друга страна, обаче, трябва да се има предвид, че услугите в общността, макар и с по-висок капацитет, трудно оказват подкрепа, ако случаят на насилие е в рамките на заведение под юрисдикцията на друго ведомство, например, в училище.

Необходимо е да се подчертае, че подкрепата на родителството е незаобиколимо условие при провеждането на политики, целящи елиминирането на насилието над деца, като в същото време изисква цялостен и комплексен подход. Политиките в подкрепа на родителството в България се оценяват от Световната банка като ниски до средни, като са съсредоточени най-вече в универсалните здравни услуги, формалното образование и секторното консултиране на родителите. Липсва, обаче, цялостен анализ и политика в подкрепа на родителството, която да включва здравни, образователни, социални, инфраструктурни и др. мерки. Това води до ситуация на приоритети в секторните политики, които вместо да се допълват, се конкурират (Световна банка, 2019).

Публична комуникация на държавните институции

Не на последно място, трябва да се обърне внимание и върху публичната комуникация на държавните институции по темата за насилието над деца. На първо място, броят на проведените кампании, насочени към преодоляването на проблема с насилието над деца, инициирани и проведени от държавни институции, е изключително нисък и почти се изчерпва с промотирането на Националната телефонна линия за деца 116 111.

Докато в началото на изследвания период налице е макар и несистематична, сравнително по-открита и пряма комуникация по отношение на необходимостта от справяне с насилието над деца, реакцията на случаи на деца в риск и правата на детето като цяло, това търпи съществена промяна във втората половина на периода. Реакцията на държавните институции по време на активната дезинформационна кампания през 2019 и 2020 година, насочена първоначално срещу проекта на Национална стратегия за детето (2019 – 2030), а след това и към Закона за социалните услуги, е първоначална липса на публична реакция. Единствените публични изказвания са на председателя на Държавната агенция за закрила на детето, които обаче остават без политическа подкрепа и разяснения от страна на разпознаваеми политически лица. Такива се появяват едва четири месеца след началото на дезинформационната кампания, като първото такова е обявяване на спирането на работата по проекта на Стратегия от страна на министър-председателя Бойко Борисов заради обществено недоволство. След това комуникацията по темата зачестява, като предимно е насочена към обяснения, че Стратегия няма: *„Мразя лъжите. Национална стратегия за детето 2019-2030 година няма. На социалния министър възлагам – сутрин като стане, на обед и вечер да прави брифинг и да казва, че такава стратегия няма, защото във Фейсбук, включително, и протести готвят“*, казва министър-председателя Бойко Борисов². Това практически валидира и потвърждава посланията на дезинформационната кампания, огромната част от които са насочени против политиките за справяне с насилието над деца, използвайки наратива за защита на семейството и правото на родителите да избират възпитателните си методи.

Финансови инвестиции за справянето с насилието над деца

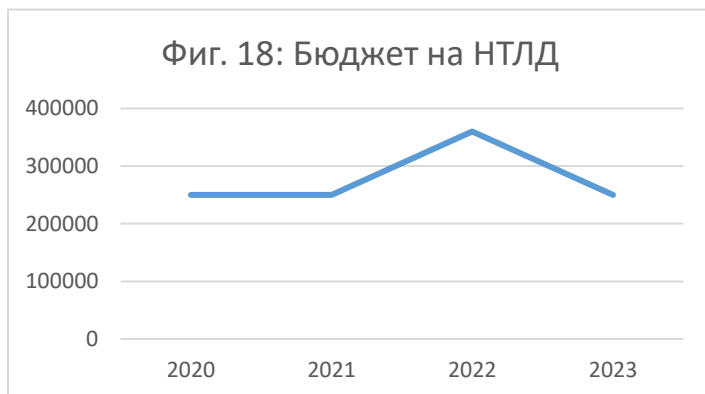
С оглед на факта, че прилагането и оценката на всяка една политика са тясно свързани с осигуряването на ресурс за нейното изпълнение и оценката на неговото ефективно разходване, погледът към финансовите инвестиции за справяне с насилието над деца показва налицето на съществени предизвикателства.

На първо място, погледът към Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата над деца показва, че в голяма степен въпросът за финансовите инвестиции за справянето с насилието над деца остава неясен. Макар към момента НППНЗД да представлява единственият документ, който обобщава елементи на държавната политика за справяне с насилието над деца, финансовата рамка за нейното изпълнение остава неясна. В Плана за действие за изпълнение на НППНЗД (2022-2024) наред с разписаните мерки и дейности, резултати, индикатори и срокове, са описани и ресурси за изпълнение, където обаче най-често е отбелязано „в рамките на бюджета на отговорните институции“, което не дава информация нито по отношение на размера, нито по отношение на възможността за проследяване на ефекта или тенденциите в областта. Включително, заложи са мерки и дейности, част от държавната политика, чието изпълнение не се финансира от държавния бюджет или финансиране от ЕС и други източници, управлявано от държавни институции. Такъв пример е дейността на Националния център за безопасен интернет, която, макар

² „Мразя лъжите“. Борисов иска всеки ден да се повтаря, че няма Стратегия за детето [електр. ресурс], Свободна Европа, 15 май 2019, <https://www.svobodnaevropa.bg/a/29941882.html>

и изпълняваща държавен ангажимент и част от държавна политика, е обозначена за изпълнение с ресурс „от бюджета на организациите“. Практически, обаче, липсват както определени стойности за тези бюджети, така и въобще механизъм за оценка на тяхната ефективност и постигнати резултати.

Донякъде аналогична е и ситуацията при преглед на бюджетите на ресорните институции. Кратък поглед към бюджета на Агенцията за социално подпомагане, към която функционира гръбнака на системата за закрила на детето показва, че практически е трудно на пръв поглед да бъде проследен бюджета за изпълнение на политиките за справяне с насилието над деца. Бюджетът на агенцията е формиран по области на политики и бюджетни програми, сред

Източник: Бюджет на ДАЗД 2020-2022; Бюджет на АСП, 2023

които, обаче, е налице единствено обща политика за социално включване, в рамките на която се изпълнява бюджетна програма „Подкрепа на децата и семействата“. Проследяването на обема и изразходването на средствата в рамките на тази програма на това макрониво трудно би могло да даде отговор на въпроси, отнасящи се до финансовите инвестиции за справяне специфично с насилието над деца. Единствената бюджетна линия, която предполага по-високо ниво на проследяване, е тази на Националната телефонна линия за деца 116 111, която от 2023 година е част от бюджета на АСП, макар дейността на НТЛД не се изчерпва с получаване и пренасочване на сигнали и консултиране на случаи на насилие над деца. Проследяването на бюджета на НТЛД назад включително за годините, когато е част от бюджета на Държавната агенция за закрила на детето, за които има достъпни данни, показва че финансирането през последните 4 години остава непроменено, с изключение на 2022 година (фиг. 18).

Допълнителни анализи на финансирането са правени чрез Инструмента за оценка на финансовите инвестиции в децата на Национална мрежа за децата, който прави оценка в секторите образование, здравеопазване и социална политика. За съжаление, обаче, програмните направления трудно позволяват оценка на финансовите инвестиции в програми, свързани изрично с превенция и интервенция на насилието над деца. В сферата на социалното подпомагане и подкрепа може да се види, че в периода 2017 – 2021 около 90% от средствата са насочени към подпомагане на семействата с деца. От оставащите около 10%, насочени към осигуряването на социални услуги и процеси като деинституционализация, около една трета от бюджета е насочена към осигуряването на Центрове за обществена подкрепа, чиято работа е насочена и към превенция на насилието над деца, наред с много други дейности, насочени към подкрепа на уязвими деца и семейства.

Погледът към финансовите инвестиции в сферата на образованието показват 4% ръст в дела на средствата, отделени за програми за приобщаващо образование в периода 2017 - 2021, но за съжаление това не е достатъчно, за да бъде направен извод по отношение на мерки и дейности, специфично свързани с насилието над деца. Начинът на бюджетиране в системата на

здравеопазването въобще не позволява дори предположение по отношение на програми, свързани с насилието над деца.

Всичко това дава основание да се твърди, че въз основа на сега съществуващия начин на бюджетиране е невъзможно да се направи оценка на финансовите инвестиции в политиките за справяне с насилието над деца. Съответно, няма данни, въз основа на които да може да се направи анализ на ефективността на разходваните средства от държавния бюджет или други програми, управлявани от държавните институции. Това създава съществено предизвикателство както пред оценката на ефективността на разходваните средства, така и въобще пред бюджетиране, което да осигури необходимия ресурс за изпълнение на стратегически планове в областта – и, съответно, оставя под въпрос въобще изпълнението им.

ИЗВОДИ

Основни тенденции в насилието над деца

- Може да се твърди, че насилието над деца е широко разпространено, но трудно може да се направи оценка на честотата с наличните данни поради особеностите на системите за сигнализиране и регистриране на случаите.
- Може да се твърди, че са налице ниски нива на сигнализиране на случаи на насилие над деца, придружени с нисък дял на разкриваните случаи, по които са работили отделите за закрила на детето, вероятно свързан с ниския капацитет на системата за закрила. Нужен е допълнителен качествен анализ на съдържанието на сигналите и разкриваните случаи, за да може да се направят допълнителни изводи за причините.
- Голяма част от секторните системи, регистриращи даден вид актове на насилие над деца, показват относителна устойчивост на броя на случаите, т.е. разпространението на насилието над деца остава сравнително непроменено през последните 7 – 10 години. Изключение правят ранните раждания и настаняванията в СПИ и ВУИ, но е необходимо те също да бъдат оценявани с оглед на намаляващото детско население.
- Ключово значение за сигнализиране и реакция в случаи на насилие от близкото обкръжение на детето, особено у дома, са независимите канали за сигнализиране като Националната телефонна линия за деца и Националния център за безопасен интернет.
- Изглежда, че насилието между деца съставлява съществена част от случаите на насилие, както по отношение на физическото, така и на емоционалното насилие. В същото време, налице е ясна връзка между приемливостта на насилието в обществото и честотата на извършване на насилие между самите деца.
- Продължава практиката за наказване на деца, жертви на насилие, през остарялата система на ЗБППМН, вместо да им бъде осигурена закрила и подкрепа.

Нагласи

- Различните форми на насилие са с различна степен на разпознаваемост и приемливост, включително в зависимост от средата.
- Насилието над деца е неприемливо на декларативно ниво. Нивата на приемане, обаче, зависят от контекста на извършване на насилие и групата, към която се причислява детето. Така например, общественото мнение е по-склонно да оправдае физическо насилие у дома, насилие над по-големи деца, насилие над момчета и, особено често, насилие над дете от ромска общност.
- Психическото и емоционалното насилие са разпознати като силно нараняващи и, съответно, вероятно е налице по-висока чувствителност именно към този вид насилие.

Политики

- Основно предизвикателство пред изпълнението на ефективни политики за справяне с насилието над деца е липсата на яснота по отношение на водещата институция/ орган, който да има реален мандат и правомощия за управление и координация. С оглед на комплексността на проблема, налице са поне 10 институции, които отговарят за различни негови аспекти, но често пъти координацията между тях е затруднена или недостатъчна.
- Заедно с липсата на управление и координация, ключов проблем е липсата на цялостна стратегия за справяне с насилието над деца.
- Липсва проследяване и анализ на ключови процеси като внезапен спад в сигналите за насилие над дете. За планирането на цялостна политика за справяне с насилието над деца е необходим цялостен анализ на ключови данни, политики и интервенции, включително оценка на въздействието.
- Неяснотата по отношение на планирането на ресурсите е съществено предизвикателство в планирането и изпълнението на ефективни политики за справянето с насилието над деца. Сега съществуващите начини на бюджетиране не позволяват нито планиране на разходите за оценка на стратегическите планове и програми, нито оценка дори на размера на разходваните средства – и, съответно, анализ на ефективността и резултатите от разходваните средства.